



foto's Alterra

Boeren als partners in natuurbeheer

Oude cultuurlandschappen zijn cultuurhistorisch, maar ook ecologisch bijzonder interessant. De hoge natuurwaarden hangen samen met de afwisseling in ecotopen, de kleinschaligheid en de aanwezigheid van veel overgangszones. Daarom koopt de overheid delen binnen de EHS op ten behoeve van de natuurbeherende organisaties. Het resultaat is dat natuurbeherende organisaties bloemrijke hooilanden en weidevogelgrasland beheren door het traditionele agrarische gebruik weer op te pakken. Zou het echter niet logischer zijn om het door boeren gemaakte landschap door boeren te laten beheren en ontwikkelen?

— Judith Westerink, Alterra

Het Nederlandse landschap is ontstaan onder invloed van de zee, het landijs, de wind en de werking van rivieren en daarna grondig herschapen door boeren, dijkgraven en turfstekers. Natuurlijk hebben Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en enkele generaties landinrichters en planners ook hun sporen nagelaten, maar planning en natuurbouw zijn relatief jonge vakgebieden. Het landschap is heel lang puur functioneel geweest. Veel van onze huidige natuurgebieden zijn eigenlijk oude cultuurgronden. Heidevelden, rietlanden, uitgeveende plassen, tot en met houtwallen en eikenhakhoutbosjes: ze zijn ontstaan door economische drijfveren. Sommige natuurgebieden en landschapselementen zijn honderden jaren op dezelfde wijze gebruikt als onderdeel van het landbouwsysteem, andere waren onderdeel van de dynamiek van verlanding, turfwinning, inpoldering, wateroverlast en ontwatering. Hoe beheer je natuur die in het verleden mede door de hand van boeren is gevormd?

“We werken van oudsher al heel veel samen met boeren, met name in het graslandbeheer. In het verleden hadden we enkele eigen beheerboerderijen, maar daar zijn we vrijwel geheel van afgestapt”, vertelt **Marc de Wit van Staatsbosbeheer Regio West**. “We geven de weidegronden in principe in pacht aan boeren. Meestal zijn het pachtcontracten van circa 3 jaar met beperkende voorwaarden en een daarop aangepaste pachtprijs. Voor het weidevogelbeheer spreken we met de boeren bijvoorbeeld een uitgestelde maaidatum af, een lagere veebezetting en een aangepast waterbeheer. In het Zuid-Hollandse veenweidegebied ‘De Wilck’ (gelegen tussen Zoetermeer, Leiden en Alphen aan de Rijn) is deze aanpak heel succesvol, met goede broedresultaten van grutto’s, Kieviten, gele kwikstaarten en veldleeuweriken. Mede dankzij de samenwerking met boeren is het nu een Natura 2000-gebied waar de Groene Harttunnel van de HSL onderdoor gaat. Voor weidevogels heb je een systeem met koeien nodig, waarbij je moet inscharen, maaien, en bemesten. ‘Boeren’ is niet onze core-business. Samenwerking met boeren ligt daarom voor de hand.”

In de polder van Biesland, bij Delft, gaat Staatsbosbeheer nog een stapje verder. Deze polder is onderdeel van een kleine groene enclave tussen Pijnacker, Delft en Ypenburg, het nieuwe Haagse stadsdeel. Staatsbosbeheer heeft hier onder meer het Bieslandse bos in bezit en werkt er samen met de laatste overgebleven **melkveehouder, Jan Duijndam**. Oorspronkelijk was het de bedoeling dat het hele gebied bos zou worden ten behoeve van de stedeling, in aansluiting op het Bieslandse bos, de Balij en de Delftse Hout. De stedelijke druk stimuleerde Duijndam tot het omschakelen van zijn bedrijfsvoering, eerst naar biologisch en vervolgens naar natuurgericht boe-

Boeren voor Natuur

Anton Stortelder van Alterra: “De grote veranderingen in onze traditionele landschappen zijn al zo’n eeuw geleden ingezet door de uitvinding van prikkeldraad en kunstmest. Na de Tweede Wereldoorlog kwamen daar nog de diepe drainage van de gronden en de schaalvergroting bovenop, vooral door de enorme druk van de wereldmarkt die dwingt tot efficiënter en goedkoper produceren van voedsel. Als voedselproductie de enige bron van inkomsten vormt voor de landbouw, dwingen de economische wetten tot schaalvergroting en intensivering.

Het concept Boeren voor Natuur gaat uit van de integratie van hoogwaardige voedselproductie met natuur- en landschapsdoelen en blauwe diensten zoals het vasthouden van water. Binnen eenvoudige afspraken maakt de boer zijn eigen keuzes. Zo zoekt hij zelf de balans tussen het voortbrengend vermogen van de grond en de veebezetting. Het ondernemerschap van de boer blijft een doorslaggevende factor voor het economische bedrijfsresultaat. De afspraak is heel simpel: geen aanvoer van mest en voer, een natuurlijk peilbeheer, beheer van landschapselementen, in een langjarig contract met een fatsoenlijke vergoeding. De boer kan zijn bedrijf verder runnen zoals hij dat wil en de natuur volgt vanzelf. In het geval van de Hoeve Biesland en de natuurgerichte boeren op Twickel wordt de vergoeding betaald vanuit een gebiedsfonds dat in opdracht van de Provincies wordt beheerd door het Nationaal Groenfonds.

De boer voert dus geen mest of voer aan van buiten het bedrijf en is vrij om te bepalen waar hij de mest van zijn eigen vee gebruikt. Op sommige plekken zal dat leiden tot verschraling, terwijl hij zijn beste gronden zo optimaal mogelijk blijft bemesten. Deze diversiteit binnen het bedrijf leidt volgens de verwachting van Alterra, die de monitoring coördineert, tot meer biodiversiteit. Waar de begrenzing ligt van ‘het bedrijf’ en welke ‘natuurgronden’ daarbinnen vallen, wordt contractueel vastgelegd.”

Meer informatie is te vinden op www.boerenvoornatuur.nl.



Koeien op landgoed Twickel. Het landschap kenmerkt zich door kleine percellen, houtwallen, bossen en heidevelden.

ren volgens de werkwijze van Boeren voor Natuur (zie kader). Inmiddels is de bosaanleg van de baan en worden de natuurdoelen ingevuld met een inrichting die goed combineert met een natuurgerichte melkveehouderij.

De boerderij van Jan Duijndam ligt op de grens van veen en klei. Op de klei gaat hij tarwe verbouwen, veen blijft weidegrond. Maaisel van natuurvriendelijke oevers en bagger uit de sloten worden gecomposteerd. De compost en de mest van de eigen dieren worden op het land gebracht. De plassen en slikken vallen 's zomers grotendeels droog, zodat de koeien daar kunnen grazen. Duijndam is overgestapt op hooi en kuilballen, om beter te kunnen sturen in het aanbod van verschillende kwaliteiten voer. Hij kan immers geen voer bijkopen als een kuil mislukt. Er wordt een flexibel waterpeil ingesteld met hogere waterstanden in de winter. Dat is gunstig voor de weidevogels, want de grasgroei komt dan later op gang. Jan Duijndam verwacht dat dit ook de kwaliteit van het gras ten goede komt. "Het gaat om het systeem dat je draait", zegt Jan Duijndam. "Ik draai een systeem met koeien en daar heeft de natuur profijt van."

Marc de Wit vindt Boeren voor Natuur een mooi initiatief. "In het volle westen moet zo'n boerenbedrijf een plek kunnen hebben, ook in de toekomst. Het polderlandschap en het cultuurhistorisch gebruik in de vorm van melkveehouderij hebben een meerwaarde in combinatie met bos, natuur en recreatievoorzieningen. In de samenwerking met Jan Duijndam werken we nu aan een grondruil binnen de polder, zodat de Staatsbosbeheergronden op een logische plek komen te liggen. Daar wordt vervolgens een moerasachtige strook aangelegd die Jan Duijndam in erfpacht gaat beheren. Dat is een uitzonderlijke situatie. Het is een experiment dat we met deze boer wel aandurven. Duijndam gaat verder dan graslandbeheer, hij gaat richting natuurtechnisch beheer. We overleggen over natuurdoelen en maatregelen. Hij gaat daadwerkelijk een stukje kwetsbare natuur voor ons realiseren. Voor de continuïteit en voor de ontwikkeling van de natuur is het noodzakelijk om langjarige afspraken te maken. Voor ons is het een soort test. Welke resultaten komen hier uit? Wat werkt wel, wat niet?"

Heideveld
op Landgoed
Twickel



Jan Duijndam heeft voorgesteld nog een stapje verder te gaan. "Ik wil met mijn koeien het Bieslandse bos gaan beheren. Het organisch materiaal kan ik goed gebruiken in mijn kringloop. Vorig jaar heb ik een groep pinken een tijdje ingeschaard in de Balij. Dat beviel goed. De koeien kwamen graag in het bos en konden ook de wei inlopen." Marc de Wit staat positief tegenover het voorstel. "Ik sta ervoor open om deze mogelijkheid te verkennen. Voor ons zou het voordelig zijn om niet meer te hoeven maaien en afvoeren. Bovendien vindt het publiek grote grazers leuk in het bos. Maar ik wil er eerst goed over nadenken of het wel kan. Er zitten behoorlijke haken en ogen aan. Het is een drukbezocht gebied. Er komen veel mensen met honden en vee kan zich onvoorspelbaar gedragen. Want stel dat een hond een koe de sloot injaagt. Tegen de tijd dat je daar achter bent, is de eigenaar van de hond allang weg, maar Jan zit met een dode koe. We moeten wellicht paden af sluiten en met hekken en veeoosters gaan werken. Als we tot een werkbaar voorstel komen met meerwaarde voor de recreant, ecologie en het beheer, dan kan dit leiden tot een soort samenwerkingsovereenkomst."

Er zijn meer gebieden in Nederland waar wordt gekozen voor begrazing met Nederlandse veerassen in plaats van met exotische grazers zoals galloways en koniks. Bijvoorbeeld in het Renkums Beekdal en op de Wolfhezer heide, respectievelijk in beheer bij Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten, waar koeien lopen van het bedrijf Veld en Beek. Veld en Beek verkoopt biologisch vlees in de regio. Op het landgoed Twickel, bij het Overijsselse Delden gaan twee natuurgerichte schapenhouders - naast de bestaande graslanden en akkers - heidevelden beheren binnen hun bedrijf. Zij werken net als Jan Duijndam volgens het principe Boeren voor Natuur. De heidevelden hebben in hun bedrijven de functie van 'oogstgebied van mineralen', net als de natuurvriendelijke oevers in de polder van Biesland.

Een scherp onderscheid tussen landbouw en natuurbeheer is al lang niet meer te maken. Er zijn allerlei tussenvormen ontstaan waarbij de boeren steeds meer natuurbeheer gaan doen. Hoever kan die ontwikkeling gaan? Welke vormen van natuur kunnen door boeren worden beheerd, en wat zijn daarvan de voor- en nadelen?

Volgens Hans Hoek, directeur van Natuurlijk Platteland West, de koepel van agrarische natuurverenigingen in West-Nederland, zitten er veel meer kansen in de samenwerking tussen natuurbeherende organisaties en boeren dan er nu worden benut. Hij vindt dat boeren door natuurbeherende organisaties over het algemeen niet als volwaardig partner worden gezien. "Natuurbeherende organisaties geven grond uit in pacht aan boeren, maar laten hen niet meedenken over het behalen van de natuurdoelen. Boeren worden in sommige gevallen behandeld als loonwerkers. Deze houding leidt regelmatig tot wrijving. Het is eigenlijk heel jammer, want onze boeren willen graag meedenken over de ontwikkeling

en het beheer van het landelijk gebied. Boeren zijn net zo goed terreinbeheerders. Binnen de agrarische natuurverenigingen ontstaat steeds meer expertise over een effectief beheer. Natuurdoelen worden nu vaak niet gehaald, mede als gevolg van de korte duur van de beheersovereenkomsten. Langere pachtcontracten zouden boeren kunnen helpen hun bedrijfssysteem duurzaam af te stemmen op extensievere vormen van landbouw en de daarvoor specifieke investeringen te doen. Bijvoorbeeld voor het bouwen van een potstal. Langere pachtcontracten en goede afspraken zouden ook de effectiviteit van het beheer ten goede komen. Idealiter zouden alle betrokkenen in een gebied samen een helder plan moeten opstellen voor het beheer met een goede omschrijving van de rollen. Boeren willen best, ze staan open voor innovatie en experimenten.”

Marc de Wit kent de signalen niet, dat boeren ontevreden zouden zijn over de lengte van hun pachtcontract. “Een jaarcontract vinden ze vaak te kort. Een driejarig contract werkt goed. Na 3 jaar evalueren we samen de resultaten waarna bij positieve resultaten het contract meestal wordt verlengd. Dit bespreekmoment geeft de mogelijkheid om bij te sturen, zowel voor de boer als voor ons.”

De Wit ziet in zijn regio mogelijkheden voor samenwerking met boeren die een zorgtak ontwikkelen binnen hun bedrijf. “Ik kan me voorstellen dat in het kader van reïntegratie of time-out groepen mensen werkzaamheden op de boerderij combineren met eenvoudige beheerwerkzaamheden in het bos. Dat past goed bij onze doelstellingen op het gebied van natuur en gezondheid. Als er meer mensen zichtbaar bezig zijn met onderhoud, verbetert dat de kwaliteit van het terrein. Als de boer dan ook nog eens de afvoer van het organisch materiaal verzorgt, snijdt het mes aan twee kanten.”

Natuurbeherende organisaties beheren een diversiteit aan gebieden met verschillende natuurdoeltypen. Zouden boeren betrokken kunnen worden bij beheer van ‘echte’ natuurgebieden, zoals bossen of moerassen? Of past hun inzet beter bij cultuurlandschappen? Marc de Wit: “Jan Duijndam heeft een uitzonderlijke positie, waarbij zijn natuurgerichte bedrijf goed past bij de recreatie- en natuurdoelstellingen in het gebied. In het Bentwoud in aanleg, bij Zoetermeer, dat Provincie Zuid-Holland en DLG nu aan het ontwikkelen zijn, is straks geen boer meer over. In dit soort gebieden in de Regio West richten we ons met name op de recreant: deze gebieden liggen vaak direct in de invloedssfeer van de stad. Onze werkzaamheden zijn vooral gericht op het onderhoud van wegen en paden, de recreatieve voorzieningen en op ‘groen in het veld’: het geven van voorlichting, excursies, het houden van toezicht, het als gastheer aanwezig zijn in het terrein. Ik zie daarin niet zozeer een rol voor boeren. Ik kan me echter voorstellen dat in andere delen van het land cultuurhistorische elementen heel goed door boeren beheerd kunnen worden. Die liggen ook vaak in boerenland en het beheer is



De Bieslandse Bovenpolder met natuurvriendelijke oevers en een natte hoek.

arbeidsintensief. Het aanleggen van vlechthekken bijvoorbeeld, of het onderhoud van houtwallen. Als beheerder zou je daar samenwerking kunnen zoeken met boeren. Als je daar afspraken over kunt maken, zie ik daar wel degelijk kansen. Bijvoorbeeld bij het beheer van dit soort elementen van landgoederen.”

Waternet, het waterbedrijf in de Amsterdamse regio is vanuit waterkwaliteit geïnteresseerd in het concept Boeren voor Natuur. Ed Cousin, hoofd Bronnen en Natuurbeheer: “Boeren voor Natuur biedt mij de garantie dat onze drinkwaterbronnen zo min mogelijk worden belast met vervuilende stoffen. Daarom gaan we in de Bethunepolder, een droogmakerij in het Vechtplassengebied, verkennen hoe we met boeren schoon water en natuur kunnen realiseren. Vanwege de landinrichting wordt het grondwaterpeil verhoogd en is het grootste deel van de grond aangekocht voor natuurdoelen. We beheren de polder samen met Staatsbosbeheer en we werken met veel verschillende pachters. Omdat het een waterwingebied is, mogen die boeren nu ook al geen bestrijdingsmiddelen en kunstmest gebruiken. Bij voorkeur hou ik twee krachtige agrarische bedrijven in de polder, zodat het beheer op termijn ook is gegarandeerd. En nu al zie je dat de weidevogels liever op het boerenland tussen de koeien zitten, dan in het hoge gras met uitgestelde maaidatum.”

Marc de Wit vraagt zich af in hoeverre Boeren voor Natuur op grote schaal kopieerbaar is. “Het is een lovenswaardig concept, maar de toepassingsmogelijkheden hangen af van de ondernemer, het gebied, en de mogelijkheden om zaken te koppelen.”

In veel gebieden spelen meerdere maatschappelijke belangen, bijvoorbeeld in de EHS, Nationale Landschappen, waterwingebieden of stadsranden. Juist daar is er een kans voor multifunctionele landbouw én voor het bundelen van geldstromen. Met een aanpak als Boeren voor Natuur, waarbij meerdere doelen worden gediend, krijgen zulke gebieden een nieuw perspectief. ♦